

Wartość i dobro

rodziny

Redakcja

Jarosław Jęczeń

Marian Zdzisław Stepulak

WYDAWNICTWO KUL
Lublin 2011

Recenzenci

ks. prof. dr hab. Mirosław Kalinowski
prof. dr hab. Krystian Wojacek

Opracowanie redakcyjne
Elżbieta Struś

Opracowanie komputerowe
Hanna Prokopowicz

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2011

ISBN 978-83-7702-260-3

Wydawnictwo KUL
ul. Zbożowa 61, 20-827 Lublin
tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl
[http:// wydawnictwo.kul.lublin.pl](http://wydawnictwo.kul.lublin.pl)

Druk i oprawa
elpil
ul. Artyleryjska 11
08-110 Siedlce
e-mail: info@elpil.com.pl

Spis treści

Wartość i dobro rodziny (Jarosław Jęczeń, Marian Zdzisław Stepulak)	9
--	---

Część I Aksjologiczne wymiary rodziny

<i>Carlos Simón Vázquez</i> Presentazione del Pontificio Consiglio per la Famiglia all'Università Cattolica di Lublino (12 maggio 2009)	21
<i>Mirostaw Brzeziński, Ph.D.</i> Prezentacja Papieskiej Rady ds. Rodziny na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II (12 maja 2009)	29
<i>Jerzy Bajda</i> Rodzina wobec wyzwań współczesnej kultury	35
<i>Franciszek Adamski</i> Czy rodzina ma przyszłość? Między utopijnymi wizjami a naturalną komórką społeczeństwa	45
<i>Jarosław Jęczeń, Ph.D.</i> Il compimento della persona nella partecipazione secondo il Cardinale Karol Wojtyła	53
<i>Mirostaw Brzeziński, Ph.D.</i> Matrimonio e famiglia – »il santuario della vita« – nell'insegnamento del Pontificio Consiglio per la Famiglia	71

Część II Współczesna rodzina wobec przemian społeczno-kulturowych

<i>Jerzy Koperek</i> Państwo – naród – rodzina wobec przemian społeczno-kulturowych w nauczaniu Stefana Kardynała Wyszyńskiego	85
<i>Jerzy Koperek, Adam Koperek</i> Ochrona prawa do życia w demokratycznym państwie polskim	97

<i>Wiesława Walkowska</i>	
Wpływ migracji zarobkowych na sytuację dzieci i młodzieży – z uwzględnieniem zróżnicowania regionalnego	109
<i>Beata Szluz</i>	
Pomoc społeczna wobec problemu bezdomności rodzin.	121
<i>Stanislav Vojtko, Ph.D.</i>	
Przemiany małżeństwa i rodziny na Słowacji w ostatnich 20 latach oraz prognoza ich rozwoju	133
<i>Magdalena Molendowska</i>	
Problem rodziny w europejskiej polityce chrześcijańskiej demokracji	141
<i>Agnieszka Chomicka</i>	
Obraz współczesnej rodziny w reportażach radiowych	151

Część III Rodzicielstwo zadaniem rodziny

<i>Urszula Dudziak</i>	
Naturalne planowanie rodziny w Polsce	163
<i>Alina Deluga, Anna Aftyka</i>	
Rodzicielstwo i planowanie rodziny w opinii studentów lubelskich uczelni	179
<i>Mieczysław Dudek</i>	
Rodzice w percepcji wychowanków domu dziecka.	191
<i>Dorota Gizicka</i>	
Sposoby planowania rodziny w opinii młodzieży	199
<i>Henryk Pędziwiatr</i>	
Motywy i czynniki kształtujące postawy kobiet starających się o adopcję dziecka	211
<i>Wiesława Walc</i>	
Adopcyjne rodzicielstwo jako dar i zadanie	227
<i>Maria Wojacek</i>	
Dialog rodziców z dzieckiem w prenatalnym okresie życia	239

Część IV Rodzina dysfunkcyjna

<i>Maria Chuchra, Monika Sobieszek</i>	
Małżeństwo i rodzina w sytuacji rozłąki z powodu migracji zarobkowej	247
<i>Maria Chuchra, Bożena Kamińska-Śpila</i>	
Funkcjonowanie systemu rodzinnego a obraz samego siebie u studentów DDA	265
<i>Anna Dąbrowska</i>	
Hierarchia współcześnie preferowanych wartości na przykładzie rodzin dysfunkcyjnych i prawidłowo funkcjonujących	277

<i>Justyna Dobrowicz</i>	
Zagrożenia socjalizacji w rodzinie w warunkach dominacji kultury popularnej .	287
<i>Katarzyna Marciniak</i>	
Dysfunkcyjny obraz rodziny wiejskiej w <i>Pamiętnikach chłopów</i> z 1935 roku	299
<i>Ewa Michałowska</i>	
Pracoholizm a jakość małżeństwa	307
<i>Agnieszka Regulska</i>	
Rodzina dysfunkcyjna – analiza systemu opieki zastępczej nad dzieckiem . .	315
<i>Monika Martyn-Pisarska</i>	
Znaczenie rodziny w opinii osób uzależnionych od alkoholu oraz członków ich rodzin	323
<i>Piotr Kulikowski</i>	
Uczucia czy racjonalizm? Problem decyzyjności w rodzinie patologicznej	331
<i>Marta Makara-Studzińska, Anna Bieniarz</i>	
Dysfunkcyjność systemu rodzinnego a wyniki szkolne uzyskiwane przez młodzież szkół ponadpodstawowych – wstępne doniesienia	341

Część V

Rozwój osobowy w rodzinie

<i>Zdzisław Janiec</i>	
Wpływ liturgii domowej na rozwój osobowy rodziny	351
<i>Marian Zdzisław Stepulak</i>	
Typologia rozwoju osobowego w systemie rodzinnym	365
<i>Jadwiga Daszykowska</i>	
Rekreacja w czasie wolnym jako czynnik integracji rodziny	387
<i>Justyna Iskra</i>	
Obraz rodziny pochodzenia studentów o różnym poziomie prężności osobowej	397
<i>Barbara Kiereś</i>	
Małżeństwo i rodzina a osobowy wymiar życia ludzkiego. Na kanwie teorii osoby w ujęciu M.A. Krapca	409
<i>Andrzej Łuczyński</i>	
Więź rodzinna a rozwój osobowy człowieka	419
<i>Małgorzata Chojak</i>	
Szkola – instytucja wsparcia rodziny czy forma opieki zastępczej?	431

Część VI

Wychowanie w rodzinie

<i>Małgorzata Bereźnicka</i>	
Wartości kształcenia szkolnego a rola rodziców	443

<i>Jolanta Biała</i>	
Społeczno-kulturowe uwarunkowania i możliwości rozwiązywania konfliktów pomiędzy rodzicami i dziećmi	455
<i>Jarosław Jęczeń, Ph.D.</i>	
Grooming zagrożeniem dla rodziny	467
<i>Krzysztof Łuszczek</i>	
Autonomia mediów w środowisku rodzinnym	479
<i>Piotr Magier</i>	
Specyfika podejścia społeczno-kulturowego i normatywnego w pedagogice rodziny	491
<i>Mariusz Parlicki</i>	
Organizacja gminnych systemów profilaktyki i opieki nad dzieckiem i rodziną	499
<i>Anna Przygoda</i>	
Rola dziadków w rodzinnym przekazie wartości	511
<i>Mariusz Sztaba</i>	
Wychowanie społeczne dzieci i młodzieży w rodzinie. Refleksja w świetle nauczania Jana Pawła II	523

Część VII

Pastoralny wymiar małżeństwa i rodziny

<i>Mieczysław Ozorowski</i>	
Zasady formacji duszpasterzy rodzin	543
<i>Mirosław Brzeziński</i>	
Przygotowanie do małżeństwa: „kurs” czy „katecheza”?	553
<i>Żaneta Kała</i>	
Katechizacja przedmałżeńska w opinii studentów wybranych uczelni lubelskich. Komunikat z badań	563
<i>Marta Komorowska-Pudło</i>	
Czy kohabitacja to zagrożenie dla jakości i wartości małżeństwa i rodziny? ...	571
<i>Włodzimierz Wieczorek</i>	
Prawa małżeńskie i rodzicielskie w kontekście zagrożenia AIDS	583
The Family Good and Value. Summary (Jarosław Jęczeń, Marian Zdzisław Stepulak)	597

Beata Szluz*

Pomoc społeczna wobec problemu bezdomności rodzin

*Jest dość wszystkiego dla wszystkich.
Jeśli w to wierzysz, jeśli możesz to dostrzec,
jeśli działasz w oparciu o to przekonanie,
to ujrzysz tę prawdę z całą mocą.*

Michael Bernard Beckwith

Zbiorowość osób bezdomnych jest niehomogeniczna. Zdecydowanie przeważają mężczyźni, choć w tej grupie są także kobiety. L. Frąckiewicz podaje, że wśród bezdomnych jest około 70% mężczyzn¹. Zdaniem A. Duracz-Walczak stanowią oni ponad 80% osób bezdomnych². Podobnie uważa A. Przymeński, który przyjmuje, że wśród bezdomnych około 80% stanowią mężczyźni, a 20% stanowią kobiety (są to niemal wyłącznie kobiety bezdzietne lub te, które nie mają przy sobie dzieci)³. W poszczególnych krajach zarysowuje się w różnym też natężeniu problem bezdomności rodzin (pełnych, bezdzietnych małżeństw czy konkubinatów, samotnych matek, samotnych ojców), najczęściej ubogich, wielodzietnych. Gromadzenie wiarygodnych i wyczerpujących informacji na temat populacji bezdomnych rodzin z dziećmi jest bardzo trudne. Dokładne oszacowanie wielkości, zakresu i wpływu bezdomności wśród rodzin z dziećmi uznano za prawie niemożliwe⁴. Szacunki wielkości i składu populacji bezdom-

* Dr, Uniwersytet Rzeszowski.

¹ Por. L. Frąckiewicz, *Bezdomność jako syndrom ubóstwa*, [w:] *Ubodzy i bezdomni*, red. P. Dobrowolski, I. Mądry, Katowice: Wydawnictwo UŚ 1998, s. 12.

² Por. A. Duracz-Walczak, *Zarys liczebności, struktury i sytuacji zbiorowości bezdomnych polskich*, [w:] *W kręgu problematyki bezdomności polskiej*, red. A. Duracz-Walczak, Warszawa-Gdańsk: Stowarzyszenie Pomocy Bezdomnym – Warszawa, Fundacja Regionalna Centrum Informacji i Wspomagania Organizacji Pozarządowych w Gdańsku, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności – Gdańsk, Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Koło Gdańskie 2001/2002, s. 29.

³ Por. A. Przymeński, *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Poznań: Wydawnictwo AE 2001, s. 80.

⁴ Por. Institute of Medicine, Committee on Health Care for Homeless People, *Homelessness, health, and human needs*, Washington: DC National Academy Press 1988, p. 3.

nych rodzin i dzieci są ważne dla zrozumienia etiologii i skutków bezdomności oraz opracowania skutecznych strategii i programów, mających na celu rozwiązanie problemu.

Skala występowania zjawiska bezdomności małych rodzin pełnych i małżeństw jest w Polsce trudna do oszacowania, co wiąże się z ich rozpraszaniem się w kryzysowej sytuacji. A. Przymeński zaznaczył, że pełne rodziny skuteczniej bronią się przed bezdomnością niż rodziny niepełne, tzn. złożone z jednego rodzica i dzieci, a tym bardziej niż jednostki. Niepokojem napawa obserwacja, iż rośnie udział rodzin w populacji polskich bezdomnych. Przymeński określił przedział procentowy od 12% do 20% przypadków bezdomności⁵. Naukowcy badający problemy społeczne wskazują jeszcze wyższy wskaźnik, tzn. około jednej trzeciej bezdomnych⁶. W związku z jawiącymi się problemami w niniejszym artykule podjęto próbę analizy zagadnienia pomocy udzielanej bezdomnym rodzinom.

Przyczyny bezdomności rodzin – wybrane stanowiska

Dokonując kwerendy literatury przedmiotu, dostrzeżono, że w literaturze bardzo rzadko podejmowany jest problem bezdomności rodzin. Brakuje badań podejmujących tę problematykę. Stworzono jednakże następującą typologię bezdomnych rodzin:

- rodziny, które są bezdomne z przyczyn ekonomicznych (np. utrata pracy; niskie zarobki, które nie mogły pokryć czynszu za mieszkanie; utrata wsparcia ze strony pomocy społecznej);
- rodziny, które opuścił jeden członek rodziny, na czele których stoi najczęściej samotna kobieta, rzadziej mężczyzna (bezdomność rodzin samotnych matek bądź ojców);
- rodziny, które mogą być bezdomne w związku z poważnym problemem zdrowotnym lub społecznym (np. z powodu uzależnienia; w związku z przewlekłymi chorobami fizycznymi lub psychicznymi; niepełnosprawnością; przebywaniem w zakładzie karnym itp.);
- rodziny, które utraciły swoje domy na skutek katastrofy (np. trzęsienia ziemi, wojny);
- rodziny imigrantów, które mają domy, ale przeniosły się w inne miejsce (w tym samym lub innym kraju), gdzie nie posiadają własnego mieszkania⁷.

⁵ Por. A. Przymeński, *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, s. 102-104.

⁶ Por. P.A. Bell, T.C. Greene, J.D. Fisher, A. Baum, *Psychologia środowiskowa*, Gdańsk: GWP 2000, s. 433.

⁷ Por. R. Jahiel, T.F. Babor, *Toward a Typology of Homeless Families: Conceptual and Methodological Issues*, <http://aspe.hhs.gov/hsp/homelessness/improving-data08> (23.03.2009).

Wśród przyczyn bezdomności rodzin M. Hańska zaakcentowała szczególnie zaostrenie przepisów dotyczących eksmisji za nieopłacenie czynszu. Jej zdaniem w każdym dużym mieście co najmniej kilkadziesiąt rodzin zagrożonych jest eksmisją⁸. Eksmisji dokonuje się także z powodu bezprawnego zajmowania lokalu, naruszania porządku w budynku mieszkalnym, zakłócania porządku życia zbiorowego. Rugowanie z mieszkań należy do reguł gospodarki rynkowej, zatem powstała obawa, że rodziny mogą stawać się bezdomnymi.

Z badań przeprowadzonych przez A. Białas wynika, że do przyczyn bezdomności respondenci (N=103 matki z dziećmi; N=62 kobiety samotne) zaliczyli następujące: 13% – alkoholizm partnera, 6,80% – ubóstwo, 3,20% – eksmisję „na bruk”, 2,30% – utratę pracy. Badane osoby wymieniły następujące zjawiska występujące w rodzinie: 26% – konflikty rodzinne, 23% – alkoholizm, 18% – ubóstwo, 17% – przemoc fizyczną, 5% – niezaradność życiową, 1% – chorobę psychiczną. A. Białas stwierdziła, iż uchwycony został związek między makrospołecznymi uwarunkowaniami bezdomności (utrata pracy) a mikrospołecznymi (dysfunkcja rodziny) i w efekcie z indywidualną sytuacją badanych. Brak pracy w rodzinach i konkubinatach pogłębiał konflikty i prowadził do dalszej degradacji rodziny. A. Białas opisała następujący mechanizm: bezrobocie powodowało frustrację z powodu braku dochodów, co wywoływało w efekcie wzajemne spory, konflikty i obustronną agresję między małżonkami lub konkubentami. Brak pracy i pieniędzy miał wpływ na pojawienie się zachowania obronnego w postaci „ucieczki w alkohol”. Międzypokoleniowe przenoszenie choroby alkoholowej w rodzinach dysfunkcyjnych prowadzi do pogłębienia się konfliktów, degradacji osobowości członków rodziny i współuzależnienia⁹.

Wśród przyczyn pobytu we Wspólnocie „Barka”, w której beneficjentami są kobiety, mężczyźni, a także rodziny, wskazano następujące: natury społecznej (patologie i choroby, zła sytuacja społeczno-ekonomiczno-bytowa spowodowana bezrobociem i dalszą likwidacją miejsc pracy, brak możliwości znalezienia mieszkania po wyjściu z zakładu karnego, rozwód), natury prawnej (eksmisje, brak możliwości powrotu do dawnego miejsca zameldowania bądź wyegzekwowania swoich praw lokatorskich po wyrzuceniu z mieszkania – dotyczy to osób żyjących w związkach nieformalnych), natury psychologicznej (poczucie bezsensu życia, głęboka deprivacja potrzeb, lęk w przypadku konieczności decydowania o własnym losie, poczucie niższości wobec innych osób)¹⁰. Podłoże bezdomności rodzin tworzy zatem szereg różnych nakładających się

⁸ Por. M. Hańska, *Gorycz bezdomności*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 5, s. 10.

⁹ Por. A. Białas, *Empiryczna weryfikacja przyczyn bezdomności kobiet*, www.bratalbert.org.pl (16.07.2008).

¹⁰ Por. A. Matuszczyk, *Wspólnota „Barka” sposobem na zapobieganie występowaniu zjawiska bezdomności*, „Praca Socjalna” 2003, nr 3, s. 53-54.

skumulowanych uwarunkowań, zarówno o charakterze makrospołecznym, jak również mikrospołecznym.

Wybrane regulacje prawne i działania podejmowane wobec bezdomnych rodzin

Różnice w czasie trwania bezdomności rodzin są istotne w kontekście podejmowanych wobec nich działań pomocowych. Rodzina doświadczająca krótko, jednorazowo bezdomności może być wspomagana w inny sposób niż ta, która doznaje owego problemu przez dłuższy czas, niekiedy przerywanego okresem pomieszkiwania np. u znajomych, przyjaciół. Utrata domu nie jest zjawiskiem rzadkim, a część rodzin, których ów problem dotyka, potrafi sobie z nim poradzić m.in. dzięki pomocy rodziny, przyjaciół, znajomych bądź służb społecznych, które udzieliły schronienia na okres od kilku dni do roku, a niekiedy dłużej.

Zadania naszego państwa w zakresie działań pomocowych podejmowanych wobec bezdomnych wynikają z zobowiązań zapisanych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w art. 67 i 75. W pierwszym z nich przyznano obywatelowi prawo do zabezpieczenia społecznego. Z kolei drugi zawiera następujący zapis:

Władze publiczne prowadzą politykę sprzyjającą zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych obywateli, w szczególności przeciwdziałają bezdomności, wspierają rozwój budownictwa socjalnego oraz popierają działania obywateli zmierzające do uzyskania własnego mieszkania¹¹.

Zapisy zawarte w Konstytucji zobowiązują zatem władze publiczne do prowadzenia polityki sprzyjającej zaspokajaniu potrzeb społecznych. Wskazują i precyzują najważniejsze ogniwa tej polityki: przeciwdziałanie bezdomności, wspieranie budownictwa socjalnego przeznaczonego dla najuboższych, wspieranie działań obywateli ukierunkowanych na uzyskanie własnego mieszkania.

Bezdomność jest jednym z powodów, które uprawniają do uzyskania pomocy gwarantowanej przez państwo na mocy ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, w której zapisano, że jest to zadanie gmin¹². Na mocy tej ustawy należne są następujące świadczenia: przyznanie tymczasowego miejsca noclegowego, możliwość otrzymania odzieży i jednego gorącego posiłku dziennie, usługi opiekuńcze oraz pogrzeb. Gmina, w której bezdomny jest zameldowany, zapewnia mu: poradnictwo prawne i psychologiczne, pomoc w załatwianiu spraw urzędowych, pracę socjalną, zasiłek stały, a w indywidualnych przypadkach pomoc w znalezieniu miejsca w domu pomocy społecznej lub innym

¹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 75, ust. 1 (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483).

¹² Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, art. 17 (Dz.U. Nr 64, poz. 593 z późn. zm.).

zakładzie opiekuńczym (jeśli jest to osoba niezdolna do pracy ze względu na wiek bądź niepełnosprawność). Wśród świadczeń nieobligatoryjnych wskazano pomoc finansową na pokrycie wydatków na leczenie i zasiłek celowy na pokrycie części lub całości wydatków na świadczenia zdrowotne. Osoba bezdomna może być objęta tzw. indywidualnym programem wychodzenia z bezdomności¹³. Polega on na udzielaniu wsparcia w rozwiązywaniu problemów życiowych, w szczególności rodzinnych i mieszkaniowych, a także pomocy w uzyskaniu zatrudnienia (jednym z najważniejszych problemów jest bowiem reintegracja społeczna i zawodowa bezdomnych).

Bezdomne rodziny mogą skorzystać z pomocy w placówkach. Należą do nich m.in. domy dla bezdomnych (np. dla matki z dzieckiem, dla kobiet, mężczyzn i dzieci) i hostele (np. prowadzone przy ośrodkach interwencji kryzysowej). Wśród świadczonych przez ośrodki usług należy wymienić: możliwość całonocnego pobytu, zapewnienie wyżywienia, odzieży, środków higienicznych, kąpieli. Prowadzone jest także poradnictwo, a w niektórych terapia. Wśród propozycji pomocy bezdomnym, także rodzinom, uwagę zwraca czterostopniowy program wychodzenia z bezdomności, który zakłada następujące formy zamieszkania socjalnego:

- schronisko, dom, hostel – podstawowa forma pomocy bezdomnym o charakterze doraźnym zapewnia schronienie, posiłek, pielęgnację oraz wymianę odzieży;
- wspólnota – daje możliwość otrzymania schronienia, posiłku, uczestniczenia w edukacji w zakresie zdobywania zawodu, podejmowania odpowiedzialności za własne decyzje, terapii oraz współuczestnictwa w procesie reintegracji społecznej (udział w warsztatach, przekwalifikowanie, tworzenie swojego miejsca zamieszkania). Pobyt we wspólnocie może być okresowy lub docelowy;
- mieszkania przejściowe – przeznaczone dla mieszkańców posiadających stały dochód, który pozwala na utrzymanie tego mieszkania, oraz uczestniczących w procesie edukacji socjalnej. Praca socjalna na tym etapie polega przede wszystkim na: doprowadzeniu do zawarcia kontraktu; monitorowaniu jego realizacji poprzez: a) dopilnowanie i sprawdzenie terminowości uiszczenia opłat czynszowych, b) pomoc w planowaniu budżetu domowego, w adaptacji w nowym środowisku, c) w organizowaniu dnia; w uzasadnionych przypadkach udzielanie wsparcia w sferze: a) samodzielnego załatwienia spraw urzędowych, b) utrzymania abstynencji, c) utrzymania higieny osobistej i porządku w mieszkaniu, d) rozmowy, podpowiedzi kierunkujące samodzielne działania podopiecznego na osoby i instytucje, w których może on uzyskać pomoc lub załatwić sprawy osobiste.

¹³ Tamże, art. 49.

- samodzielne mieszkania z zasobów gminnych – monitorowane przez administratorów, pracowników socjalnych ośrodka pomocy społecznej, pracowników organizacji pozarządowej, przeznaczone dla osób samodzielnych finansowo, o niskich dochodach, z motywacją i rokowaniem na usamodzielnienie¹⁴.

Gospodarowanie zasobami mieszkaniowymi w naszym kraju należy do gmin, które dysponują trzema rodzajami zasobów mieszkaniowych wspomaganych ze środków publicznych. Pierwsze z nich to mieszkania komunalne przeznaczone dla niezamożnych mieszkańców o regulowanym czynszu. Drugą grupę stanowią lokale socjalne o obniżonym standardzie. W tego typu lokalach minimalna powierzchnia na jednego mieszkańca wynosi 10 m², a na każdego kolejnego 5 m². Lokal jest pozbawiony np. wody, kanalizacji, oddzielnej łazienki i ubikacji, centralnego ogrzewania. Gminy odpowiadają za utrzymanie obydwu rodzajów lokali, a także kwalifikują przyszłych mieszkańców. Trzeci rodzaj stanowią społeczne mieszkania czynszowe, które stanowią zasoby Towarzystwa Budownictwa Społecznego. Są one wynajmowane osobom o średnich dochodach, obowiązuje w nich tzw. czynsz ekonomiczny. Nie rozwiązują jednak problemu mieszkaniowego, ponieważ jest ich zbyt mało, a dla większości ubogich rodzin są zbyt drogie. Skuteczną politykę mieszkaniową gmin blokuje od lat brak lokali socjalnych dla najuboższych mieszkańców, a w związku z tym utrudnia wychodzenie z bezdomności.

Przeprowadzone w Polsce badania przez pracowników Instytutu Rozwoju Miast ukazały wielkość problemu. Posiadane przez gminy zasoby lokali socjalnych zaspokajają zaledwie 1/5 potrzeb, w przypadku dużych miast zaledwie około 1/6¹⁵. Brak odpowiedniej liczby niezbędnych lokali powoduje tworzenie się listy osób oczekujących, jest barierą w realizacji wspomnianego programu wychodzenia z bezdomności.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami może zostać przyznany tzw. dodatek mieszkaniowy, który jest formą pomocy państwa dla osób, które nie są w stanie pokryć kosztów związanych z utrzymaniem mieszkania¹⁶. Jest to świadczenie pieniężne wypłacane przez gminę, mające na celu dofinansowanie wydatków mieszkaniowych ponoszonych w związku z zajmowaniem lo-

¹⁴ Por. Stowarzyszenie Pomocy Wzajemnej „Barka” w Strzelcach Opolskich, Czterostopniowy program wychodzenia z bezdomności, www.barkastrzelce.org.pl (1.04.2009); B. Szluz, *Problem bezdomności w kontekście zadań pracownika socjalnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2007, t. 46, z. 4, s. 114-115.

¹⁵ Por. Instytut Rozwoju Miast, Kierunki rozwoju państwowych instrumentów wspierania budownictwa dla najuboższych w oparciu o doświadczenia tzw. Programu pilotażowego i badań IRM, www.mi.gov.pl (1.04.2008).

¹⁶ Ustawa z dnia 21 czerwca 2001 r. o dodatkach mieszkaniowych (Dz.U. Nr 71, poz. 734 z późn. zm.); rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2001 r. w sprawie dodatków mieszkaniowych (Dz.U. Nr 156, poz. 1817 z późn. zm.).

kalu mieszkalnego. Informacji o zasadach przyznawania i wypłacania tego dodatku udzielają wydziały lokalowe w urzędach gmin oraz ośrodki pomocy społecznej w miejscu zamieszkania. Przysługuje on osobom mieszkającym w lokalach, do których mają tytuł prawny oraz zajmującym lokal mieszkalny bez tytułu prawnego, oczekującym na przysługujący im lokal zamienny albo socjalny. Z przeprowadzonych przez ekspertów badań wynika, że urzędnicy niejednokrotnie nie weryfikowali danych zawartych w przedłożonych wnioskach i nie korzystali w pełni z możliwości przeprowadzenia wywiadu środowiskowego w celu trafnego przyznania świadczeń. Ich zdaniem ów tok postępowania powinien być włączony do procedur systemu pomocy społecznej¹⁷. Zdaniem L. Dyczewskiego szybki wzrost kosztów nabycia i użytkowania mieszkania, niewspółmierny do wzrostu tempa dochodów, jest przyczyną pojawiania się i narastania trudności z utrzymaniem mieszkania przez wiele rodzin. Natomiast tym rodzinom, które nie posiadają mieszkania, szansa na jego uzyskanie została niemal całkowicie odebrana¹⁸. Pojawia się zatem wielokrotnie artykułowany postulat wprowadzenia zmian w zakresie polskiej polityki mieszkaniowej.

Innowacyjne rozwiązania problemu bezdomności rodzin

Nowe rozwiązania wniosły Fundusze Strukturalne, a szczególnie środki Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL. W całej Polsce zawiązano około 100 narodowych „Partnerstw na rzecz rozwoju”, które zgodnie z założeniami programu wdrażają innowacyjne rozwiązania na rzecz równości i włączenia grup wykluczonych do rynku pracy. Prawie wszystkie ogólnopolskie organizacje zajmujące się bezdomnością lub ich oddziały są liderami lub członkami jednego lub nawet dwóch partnerstw¹⁹. Innowacji wprowadzanych w ramach owych projektów jest bardzo wiele. Ich celem jest reintegracja społeczna i zawodowa bezdomnych oparta na założeniu ekonomii społecznej. W ramach podejmowa-

¹⁷ Por. G. Dworańczyk, J. Kornilowicz, B. Uchman, T. Żelawski, *Informacje o mieszkalnictwie – wyniki monitoringu za 2004 rok*, Kraków: Instytut Rozwoju Miast, Zakład Mieszkalnictwa 2005, www.mi.gov.pl (1.04.2007).

¹⁸ Por. L. Dyczewski, *Rodzina – społeczeństwo – państwo*, Lublin: TN KUL 1994, s.141.

¹⁹ Egzemplifikacją mogą być: Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności – „Agenda Bezdomności. Standard Aktywnego Powrotu na Rynek Pracy”, Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Koło Gdańskie – „Agenda Bezdomności. Standard Aktywnego Powrotu na Rynek Pracy”, Fundacja Pomocy Wzajemnej „Barka” – „Ekonomia Społeczna w Praktyce”, Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Wrocław – „Wyprowadzić na prostą”, Caritas Kielecka – „Wyprowadzić na prostą”, Caritas Polska – „Biura Aktywizacji Bezrobotnych” (ten projekt jest realizowany ze środków UE w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS); nie Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL, ale jego cele są podobne), Stowarzyszenie „Monar” – „Punkt Wsparcia Społecznego”.

nych działań nawiązywana jest współpraca z lokalnymi partnerami, tzn. samorządem lokalnym, organizacjami pozarządowymi, firmami i środowiskiem naukowym. Oferta jest skierowana do bezdomnych pozbawionych pracy, którzy potrzebują profesjonalnego wsparcia (terapeutycznego, psychologicznego, szkoleniowego, prawnego).

Wprowadzenie w Polsce ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnianiu socjalnym stało się jednym z prawnych elementów systemu wsparcia osób i rodzin, udzielanego nie tylko przez instytucje rządowe i samorządowe, lecz także przez organizacje pozarządowe²⁰. Na mocy wprowadzonych rozwiązań prawnych tworzone są w naszym kraju centra i kluby integracji społecznej, których celem jest odbudowywanie i podtrzymywanie zdolności do podjęcia i utrzymania pracy zawodowej, a także uczestniczenia w życiu lokalnej społeczności oraz pełnienia ról społecznych w miejscu zamieszkania i pracy. Pomoc jest kierowana do osób wykluczonych społecznie, które nie są w stanie – ze względu na swoją sytuację życiową – samodzielnie zaspokoić swoich potrzeb i w konsekwencji dotyka je ubóstwo, mają ograniczoną możliwość uczestniczenia w życiu społecznym i zawodowym.

Przykładem może być Szkoła „Barki” im. H.Ch. Kofoeda – Centrum Integracji Społecznej, której twórca przyjął następującą tezę: aby pomóc człowiekowi, należy wzbudzić jego aktywność w trudnych sytuacjach życiowych²¹. Zaakcentował potrzebę rozwijania poradnictwa i przygotowania do pracy zawodowej. W Szkole „Barki” odbywają się zajęcia z edukacji ogólnej, które obejmują: metody aktywnego poszukiwania pracy, etykę i kulturę, przedsiębiorczość i podstawy księgowości, wiedzę o sytuacji społecznej w Polsce i w Europie. Prowadzone są także warsztaty psychologiczne, które obejmują zasady komunikacji społecznej, wzmacnianie samooceny i poczucia własnej wartości, umiejętność radzenia sobie ze stresem i przezwyciężania problemów życiowych, kształtowanie aktywnej i odpowiedzialnej postawy życiowej, wzmacnianie motywacji do aktywności zawodowej. Z kolei w ramach warsztatów nauki planowania życia podejmowane są m.in. takie tematy, jak: nauka wyznaczania sobie życiowych celów i sposobów ich realizacji, nabywanie umiejętności racjonalnego gospodarowania posiadanymi środkami finansowymi, nauka zaspokajania potrzeb własnych – poprzez osiągnięcie samodzielności ekonomicznej dzięki zatrudnieniu lub działalności gospodarczej. Prowadzone są również kursy przygotowujące do zawodu opiekunki/a dla dzieci oraz dla osób starszych i niepełnosprawnych.

²⁰ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. Nr 122, poz. 1143).

²¹ Szerzej zob. A. Chrapkowska-Zielińska, *Pomoc bezdomnym*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 1996, nr 3, s. 2; Fundacja Pomocy Wzajemnej „Barka”, Szkoła „Barki” im. H.Ch. Kofoeda. Centrum Integracji Społecznej, www.barka.org.pl (1.04.2009).

W ramach wspomnianej organizacji funkcjonuje także Szkoła Animacji Socjalnej oparta na idei uniwersytetu ludowego²². W jej programie znajdują się np. wykłady i warsztaty dotyczące rozwoju człowieka, spraw społecznych, przedsiębiorczości, mass mediów, etyki i kultury. Prowadzone są także kursy języka angielskiego i niemieckiego na trzech poziomach zaawansowania oraz kursy komputerowe.

Nowe rozwiązania wprowadzono w Polsce w 2006 r. w chwili przyjęcia ustawy o spółdzielniach socjalnych²³. Idea spółdzielczości socjalnej opiera się na tworzeniu miejsc pracy przez samych zainteresowanych, grupy i jednostki wykluczone społecznie, czyli np. bezdomnych. Mogą oni otrzymać wsparcie szczególnie na początku swojej działalności. Rozwijanie spółdzielczości ma prowadzić do zapewnienia pracy, a w konsekwencji do społecznej integracji. Tego typu spółdzielnie socjalne prowadzi m.in. wspomniana już Fundacja „Barka”.

Działalność prowadzona przez Fundację jest bardzo wysoko oceniana, ale spotykamy się także z opiniami krytycznymi. A.J. Łojewska, która jest była podopieczną organizacji, dostrzegła zarówno aspekty pozytywne, jak i negatywne działalności pomocowej. Zwróciła m.in. uwagę na fakt, że matki, które mają obowiązek uczestniczenia w Szkole „Barki” bądź wykonywania innych zajęć na rzecz wspólnoty, są zmuszane do oddawania dzieci do przedszkola prowadzonego przez bezdomne podopieczne tej organizacji bez pedagogicznego przygotowania. Autorka uznała tę placówkę za „narzędzie tortur” i socjalizacji jednostek do egzystencji na marginesie społeczeństwa²⁴. Nasuwa się wniosek dotyczący konieczności zapewnienia dzieciom z bezdomnych rodzin możliwości uczęszczania do przedszkoli publicznych, a także innych placówek, np. szkół, świetlic, klubów, domów kultury czy placów zabaw, gdzie miałyby możliwość przyswajania wzorców i umiejętności przygotowujących do życia w społeczeństwie.

Wśród działań podejmowanych na rzecz bezdomnych rodzin zwraca uwagę działająca poza terenem naszego kraju organizacja Adwokaci Bezdomnych Rodzin, której członkowie sygnalizują, że bez dostępu do tanich mieszkań wiele rodzin może stać się bezdomnymi²⁵. Rodziny osiągają sukces poprzez zorganizowanie 2-letniego programu z zakresu edukacji, mieszkalnictwa i usług pomocniczych. Jest on przeznaczony dla rodzin bezdomnych lub zagrożonych tym problemem, aby mogły uzyskać niezależność i stabilność poprzez świad-

²² Na temat koncepcji szkół duńskich i polskich, szczególnie idei uniwersytetów ludowych, szerzej pisze m.in. J. Mierzwa, *Postawy religijno-społeczne słuchaczy Ludowego Uniwersytetu Katolickiego Archidiecezji Przemyskiej*, Rzeszów: Wydawnictwo WSD 2007, s. 29-134.

²³ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. Nr 94, poz. 651).

²⁴ Por. A.J. Łojewska, *Pamiętnik z dekady bezdomności*, Zakrzewo: Wydawnictwo Replika 2006, s. 142, 186-187.

²⁵ Advocates for Homeless Families, Programs, www.afhf.org (29.03.2009).

czone usługi, zasoby i wsparcie. Kwalifikowane rodziny przebywają w przejściowych mieszkaniach przez okres maksymalnie 2 lat. Z kolei drugi program jest skierowany do rodzin ryzyka bezdomności. W ciągu 2 lat umożliwia on korzystanie z usług i wsparcia oraz dostęp do środków, które służą wzmocnieniu własnej stabilności i niezależności. Członkowie rodzin mają możliwość zdobywania wiedzy (m.in. poprzez dostęp do szkolnictwa zawodowego, szkoleń umożliwiających zdobycie kwalifikacji), uczestniczenia w tygodniowych warsztatach „umiejętności życia”, intensywnych cotygodniowych spotkaniach, miesięcznych grupach wsparcia oraz korzystania z pomocy wolontariatu²⁶. Poprzez podejmowane działania są oni motywowani do stopniowego pokonywania problemu bezdomności.

W odniesieniu do bezdomnych rodzin czy zagrożonych tym problemem niezbędne jest zatem zapewnienie:

- mieszkania, które można określić jako „fundament życia rodzinnego”, dzięki czemu mają one poczucie bezpieczeństwa, stabilności i odpowiedniej jakości życia²⁷;
- właściwej opieki zdrowotnej, ponieważ w rodzinach doświadczających bezdomności często pojawiają się znaczne komplikacje zdrowotne (np. astma, nadciśnienie, opóźnienie w rozwoju dziecka, problemy w zakresie zdrowia psychicznego, takie jak depresja lub stany lękowe²⁸). Problemy zdrowotne mogą stać się przyczyną bezdomności;
- budowania i realizowania programów profilaktyki uzależnień oraz przemocy w rodzinie, zawierających komponenty wczesnej interwencji, interwencji kryzysowej, prewencji i integracji społecznej;
- dostępu do edukacji, która daje podstawę do podjęcia pracy. Ma ona kluczowe znaczenie w procesie reintegracji społecznej i zawodowej osób bezdomnych;

²⁶ Na temat kontaktu z klientem potrzebującym pomocy psychologicznej szerzej pisze np. M. Mesárošová, *Sociálne a komunikačné spôsobilosti*, [in:] *Komunikačné a manažérske spôsobilosti pre prax*, red. M. Mesárošová [et al.], Košice: Vydavateľ VÚSI 2008, s. 14-17.

²⁷ Z badań dotyczących problematyki wartości rodziny w życiu wynika, że respondenci kategorii celów związanych ze swoją przyszłością przypisywali m.in.: 28,9% – życie spokojne, bez obaw, 16,8% – dbałość o godne życie po przejściu na emeryturę, 13,9% – zapewnienie szczęścia rodzinie, 13,7% – ukończenie budowy domu/mieszkania, 12,2% – zmianę pracy. Na dalszych pozycjach badane osoby deklarowały: założenie rodziny, zapewnienie dzieciom startu w dorosłe życie, rozwój własny i podnoszenie kwalifikacji zawodowych, realizowanie marzeń, dążenie do posiadania wpływu na własne życie oraz osiągnięcie zbawienia. Szerzej na ten temat zob. J. Daszykowska, *Wartość rodziny w życiu nauczycieli studiujących*, [w:] *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*, red. B. Muchacka, Kraków: Wydawnictwo PAT 2008, s. 149.

²⁸ Szerzej na ten temat zob. K. Schwartz, *Spotlight on Uninsured Parents: How Lack of Coverage Affects Parents and Their Families*, Washington: DC Kaiser Commission on Medicaid and the Uninsured 2007; H. Li, H. Koball, *The Changing Demographics of Low-Income Families and Their Children*, New York: National Center for Children in Poverty 2003, www.nccp.org/publications (1.04.2009).

- pracy i wynagrodzenia za pracę, które ma umożliwiać pokrycie podstawowych wydatków rodziny i życia na odpowiednim poziomie;
- opieki nad dziećmi, która daje możliwość podjęcia i utrzymania zatrudnienia, np. rozbudowanie sieci placówek dla dzieci w wieku niemowlęcym i poniemowlęcym (żłobki), przedszkolnym (przedszkola, ochronki) oraz szkolnym (świetlice, kluby);
- środków transportu, ponieważ pracodawcy zauważają, że są one niezbędne dla odpowiedniej jakości życia pracowników, jak również ich rodzin²⁹;
- wsparcia specjalistycznego dla dzieci, które wraz z rodzicami doświadczają bezdomności, oraz zapobieganie separacji bezdomnych dzieci od ich rodziców (S. Barrow pisze, że odsetek owych separacji mieści się w granicach od 18% do 44%³⁰);
- podnoszenia kompetencji rodzicielskich i społecznych bezdomnych rodziców ukierunkowanych na zapobieganie bezdomności ich dzieci.

* * *

Egzystencja bezdomnych rodzin jest związana z szeregiem trudności, m.in. z: ubóstwem, brakiem mieszkania, tułaczym trybem życia, brakiem adnotacji w dowodzie osobistym o stałym zameldowaniu, złym stanem zdrowia fizycznego i psychicznego, problemem uzależnień (m.in. alkoholizmem i narkomanią), zjawiskiem przemocy, życiową niezaradnością, życiem w ciągłym lęku i stresie.

Skutki bezdomności rodzin mogą być bardzo dotkliwe. Niektóre z rodzin w sytuacji pozbawienia ich czy jawiących się trudności w dostępie do dóbr materialnych wypracowują modele adaptacyjne i w procesie socjalizacji przekazują w postaci wzorów zachowania swoim dzieciom. M. Chodkowska i Z. Szymanek stwierdziły:

Kompetencje społeczne kształtują się przede wszystkim w małych grupach społecznych, w tym szczególnie w rodzinie i w szkole pod wpływem ich oddziaływań socjalizacyjno-edukacyjnych. W niesprzyjających warunkach patologiczne mechanizmy tych środowisk blokują rozwój społeczny dziecka, »ucząc« je zachowań i nastawień uniemożliwiających osiągnięcie sukcesu w społecznym funkcjonowaniu. [...] Uczą się bezradności, tym bardziej że często takie właśnie wzory społecznego funkcjonowania obserwują w swoich środowiskach rodzinnych. Własną bezradność wobec wymogów stawianych im przez dorosłych nierzadko próbują pokonywać przez agresję i przemoc. Patogenne mechanizmy mikrośro-

²⁹ Por. M. Waller, *Opportunity Cost? Transportation and Family Economic Success*, Washington, DC: The Brookings Institute 2005, www.brookings.edu/es/research/projects/wrb/publications (1.04.2009).

³⁰ Por. S. Barrow, *Family separations and reunifications*, [in:] *Encyclopedia of Homelessness*, ed. D. Levinson, vol. 1, California: Sage Publications 2004, pp. 156-161.

dowisk kształtujące postawę wyuczonej bezradności są wzmacniane warunkami makrosystemu³¹.

W konsekwencji może zatem dochodzić do dziedziczenia i powtarzania się problemu bezdomności w kolejnych pokoleniach. Młody, a następnie dojrzały już człowiek staje się bezradny, nie podejmuje działań, które mogłyby prowadzić do zmiany warunków jego życia. Rodziny zagrożone bezdomnością i bezdomne potrzebują więc kompleksowego wsparcia, które w praktyce nie zawsze jest wystarczające. Konieczne jest doskonalenie sieci owego wsparcia oraz umiejętności służb społecznych w tym zakresie.

Podejmując działania w kierunku rozwiązywania problemu bezdomności rodzin, należy zwrócić uwagę na: udoskonalenie polskich rozwiązań prawnych; nieograniczanie działań prowadzonych wobec bezdomnych przez ośrodki pomocy społecznej do wypełniania obowiązków ustawowych (ze względów ekonomicznych), bez koncentrowania się na potrzebach tej grupy osób; traktowanie organizacji trzeciego sektora nie jako usługodawców, lecz jako rzeczywistych partnerów. Przeciwdziałanie problemowi bezdomności rodzin wiąże się z wprowadzaniem systemowych rozwiązań problemu bezrobocia, przeciwdziałaniem ubożeniu społeczeństwa oraz kryzysowi w polityce mieszkaniowej. Dla bezdomnych, jak również dla zagrożonych bezdomnością rodzin niezbędne jest znalezienie i utrzymanie zatrudnienia. Praca zarobkowa daje bowiem podstawę poprawy sytuacji socjalno-bytowej rodzin. W naszym kraju ciągle brakuje właściwych rozwiązań w zakresie budownictwa tanich mieszkań i ich wynajmu dla rodzin gorzej sytuowanych. Gminy, które na co dzień borykają się z trudnościami finansowymi, nie są w stanie zapewnić mieszkań osobom i rodzinom bezdomnym. Polityka społeczno-ekonomiczna i sytuacja gospodarcza kraju determinuje funkcjonowanie systemu świadczeń społecznych. Niewydolność w dziedzinie pomocy społecznej, przejawiająca się np. brakiem dofinansowania do opłat za mieszkanie w odpowiednim momencie, może prowadzić do utraty mieszkania. Zbyt mało uwagi i środków poświęca się ciągle na wczesną profilaktykę, jakby nie rozumiejąc, że tego rodzaju działania są znacznie efektywniejsze i mniej kosztowne niż rozwiązywanie nawarstwiających się problemów społecznych.

³¹ M. Chodkowska, Z. Szymanek, *Socjopedagogiczne konteksty wyuczonej bezradności*, [w:] *Bezradność. Interdyscyplinarne studium zjawiska w kontekście zmiany społecznej i edukacyjnej*, red. Z. Gajdzica, M. Rembierz, Katowice: Wydawnictwo UŚ 2005, s. 33. Członkowie najbliższej rodziny (rodzice, rodzeństwo) mają wpływ na kształtowanie się postaw życiowych młodych ludzi. Badania dotyczące problematyki autorytetu rodziców w świadomości młodzieży prowadził m.in. M. Rewera, *Autorytet rodziców w świadomości młodzieży licealnej. Studium porównawcze na podstawie badań uczniów w Sandomierzu i Chobrze*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2007, nr 12, s. 119-138.